

Román kolinda dallamok

(*Béla Bartók: Melodien der rumänischen Colinde.*

Wien. Universal. 1935.)

Az emberi szellem törvényei történetiek és történeti struktúrája is: geológiai rétegződés. Ezredévek hagyták ott nyomukat a szellem formáján, de a geológus szkematizáló tudománya csak néhány réteget különböztet meg, amelyek egymást borítva ezredévek közeit hidalják át és szoros tapadásban hirdetik a történelem örök kontinuitását. A szellem geológiája talán csak három réteget ismer: a nyelv előtti önkifejezés és ösztönös megnyilatkozás rétegét, a fogalmakat produkáló nyelv logikus-racionális rendszerét és az öntudatos megnyilatkozásnak a nyelvvel már élni tudó, de a nyelvvelőtti ősi ösztönök hőfokán izzó világát. A sírás-nevetés és a művészi kultúra két irracionális síkja úgy zárja közre a nyelv racionális rendszerét, mint két éjszaka álmai a nappal prózai tevékenységét. Ám a teljes szellem mindhárom réteget egyforma épségben őrzi. Legkifejlettebb és egyben legbefogadóbb emlékezetű népi kultúránk a nyelvtől jobbra-balra épen őrzi a funkciódallamok prekulturális maradványait és az alkalomhoz nem kötött dal tudatosan művészi világát. Ilyen komplex kultúra a román-népi is.

Az alkalomhoz kötött funkciódaloknak sok fajtáját ismeri a román népzene. Különösen fontosak a halottsirató énekek, (bocet, vaiet, zorilor, dupa mortii, cântecul bradului), de nem jelentéktelenek a nászdalok (cântecul miresei) sem és nagyon elterjedtek a különböző ráolvasások, az aratódalok, „paparuga” és „dodoiale” népszokással kapcsolatos dallamok is.¹ De a legfontosabb kategória kétségkívül a pogány őskor téli napfordulóját ünneplő, ma a karácsony és újév ünnepkörére örökségül hagyott dalok csoportja: a kolinda. A szokásnak az egész nyelvterületen való nagy elterjedtsége,

¹ Bartók Béla: A hunyadi román nép zenedialektusa. (Etn. 1914. 108 l. 2. jegyzet.)

a dallamok nagy bősége, gazdagsága, a szövegek sokrétősége, különbözősége mind záloga egy nagyon régi és mégis (vagy talán éppen ezért) nagyon eleven kulturának.

*

„Ami a főntemlített dalkategóriák zenei részét illeti, mindezek közt „a karácsonyi énekek“ (románul: „*Colinde*“) kategóriája a legfontosabb; amely különben szövegében is folklorisztikailag, sőt kultúrtörténetileg értékes és érdekes anyagot nyújt. Nehogy azonban ezeken a „karácsonyi“ énekeken valami olyasmit értsünk, ami megfelel az áhítatos, nyugateurópai karácsonyi énekeknek. Hiszen már a szövegek legfontosabb — és csaknem egyharmad részének egyáltalán semmi köze a keresztény karácsonyi ünnepel: a betlehemi történet helyett csodás és győzedelmes küzdelmek leírását találjuk bennük a még soha le nem győzött oroszlánal (vagy szarvassal); a kilenc emberfiú legendáját, kik addig vadásztak a rengetegben, míg szarvassá nem változtak; a csodálatos mesét arról, hogy a nap miként kérte feleségül hugát, a holdat, ... stb. Vagyis csupa, még a pogány időből átmentett szöveg! A pogány népek egyik főünnepé volt a téli napforduló. Majd úgy fordult — véletlenül vagy szándékosan-e, most ne vitassuk, — hogy a keresztény karácsonyi ünnep éppen a téli napforduló idejére lokalizálódott. Nem csoda hát, hogy a keresztény hitre tért pogány népek a két ünnepet tudat alatt valamiképpen identifikálták. Csodának legfőljebb az tekinthető, hogy a pogány szövegek annyi száz év után is frissen élnek tovább.

Vannak természetesen „vallásos“ kolinda-szövegek is: figyelemreméltó naiv legendák, bibliai alakokkal, mint szereplő személyekkel.

A kolindálás következőképpen játszódik le: a kolinda-dalok többhetes „betanulása“ (uniszono karszerű együtténeklés) után a csoportvezető vezetése alatt egy 8—10 fiúból álló csoport elindul a kolindáló utra. A falu minden háza előtt megállnak és megkérdezik, hogy a ház lakói megengedik-e a kolindálást. A szobában aztán 4—5 kolinda dalt adnak elő váltakozó énekkel, amennyiben a csoport két részre oszlik és a strófákat egy-egy rész felváltva énekli el. Végül a csoport ajándékokat kap és folytatja útját a szomszéd ház felé. A ritus detail-jei, amelyeket ehelyütt nem tárgyalhatunk, különböző helyeken természetesen különböző változásoknak vannak kitéve.

Ami magukat a dallamokat illeti: stílusuk — eltekintve bizonyos sajátságuktól, mint pl. feszes ritmus, nagyrészt háromtagú forma, az egyházi és más régies, vagy orientális hangnemek előnyben részesítése — Erdély három-négy főtájékán különböző. A ko-

lindákban leggazdagabb vidék Erdély középdéli² része, ahol — mint különben a nyugati középén³ is — egységes kolinda-stilus kristályosodott ki...

... Figyelemreméltó itt az ütemnek folytonos változtatása: gondoljuk meg, hogy ezeket a „komplikált“ dallamokat analfabéták éneklék, a legnagyobb biztonsággal és magától-értetődöttséggel: a legjobb bizonyítéka annak, mennyire tévednek egyes teoretikusok, mikor azt hiszik, hogy a gyakori ütemnem-változtatás valami mesterkélt dolog. — Az általában szokásos, meglehetősen hangos előadás inkább vad-harcias, mint áhítatosan vallásos benyomást tesz.“⁴

Bartók új könyve, amely a kolinda-stilusnak most már teljes és részletes taglalását adja, technikai okokból sajnos csak a zenetérészre terjeszkedhetik ki. 133 variáns-csoportban összesen 484 dallamot közöl, melyeknek legnagyobb része nyomtatásban még nem jelent meg. (Tulajdonképpen csak a biharmegyei 19 kolinda dallam⁵ és a zongorára,⁶ illetőleg két hegedűre⁷ feldolgozott néhány dallam az, ami zenészek előtt már ismeretes.) A mármaros gyűjtés⁸ anyagát Bartók nem tartotta szükségesnek leközölni, hanem a Krohn-rendszerbe beosztva, megfelelő helyen egyszerűen hivatkozik rájuk.

A kolindáknak tulajdonképpen két csoportja ismeretes a román anyagban: a szorosabb értelemben vett *colinde*,⁹ a mi regős énekeinknek megfelelő krisztianizált pogány hagyomány és a *cântece de stea*,¹⁰ betlehemes énekeinknek megfelelői. A két csoport azonban nem különböztethető meg élesen egymástól, a román népdal azon ismert sajátosságánál fogva, miszerint a szöveg és zene kapcsolata csaknem teljesen alkalmi. A román szöveg teljesen egyöntetű nyolcas (ritkán: hatos) trocheusai strófikus beosztást nem ismerve a dallam és énekes szeszélye és helyi szokás szerint imételgetve folynak le. Vannak dallamok, amelyek egy szövegsor ismételtetésével megelégszenek, de ugyanezen dallam variánsa előfordulhat négy szövegsorral terhelt is. A dalok deklamációja igen szabad; igazi trocheus-

² Hunyad-Alsó-Fehér.

³ Bihar.

⁴ B. Bartók: Rumänische Volksmusik. Separatdruck aus der Schweiz. Sängerverzeitung. Bern, 1933.

⁵ B. Bartók: Cantece din Bihor. Bucuresti. 1913.

⁶ Bartók: Rumänische Weihnachtslieder aus Ungarn. Wien, Universal. 1918. (20 dallam.)

⁷ Bartók: 44 duó két hegedűre. Wien. Universal.

⁸ Bartók: Volksmusik der Rumänen von Maramures. Sammelbände für vergleichende Musikwissenschaft, IV. München, 1923.

⁹ A szó feltehetőleg a görög-latin *kalendae*-ből származik, ami a szokás eredeti évkezdő-jellegére vet világot. (V. ö. *Sebestyén Gyula*: M. N. Gy. IV—V. kötet.)

¹⁰ Szó szerint: *csillag-dalok*.

nak csak az utolsó lábnak kell lennie, a többi lábokban minden szótag egyformán lehet súlyos vagy súlytalan. (Több balkáni ének-módnak ugyanez a természete!) Különösen érdekes sajátága a román népdalnak a szótag-kiegészítés, ha a tulajdonképpeni szövegsor csak hét- (ill.: öt)-tagú, olyankor zárt utolsó szótag esetében „u“, nyílt szótag esetében „re“, „le“ járul a sorhoz. Szemivokális esetében a kérdéses „u“ vagy „i“ egyszerűen vokalizálódik.

A kolinda-stilusra igen jellemző a refrén. Ismétlődő felkiáltások, a mi regős énekeink „haj, regő rejtem“-féle obligát felkiáltásaihoz hasonlóak. (Legegyszerűbb formái: joi domnului, doamne; florile sdalbe; corinde; hoi lerui doamne, stb.) Ezeken kívül speciális refrének a családi jellegű „házasító“ kolinda-típusban. Terjedelmére nézve a refrén legtöbbször a felkiáltás rövidségét stilizálja, de előfordulnak szövegsornyi, sőt egész strófákat kitevő refrének is. A teljesen balladaszerű kolindákban és a stea-dallamokban a refrén el is maradhat. Az ilyen obligát felkiáltásokra természetesen nem vonatkozik a nyolcszótagúság szabálya.

Maguk a dallamok három csoportra oszlanak: a hattagúak, nyolctagúak és a szabad, meghatározatlan formájúak csoportjára. Ez utóbbi csoport egész terjedelmében késői, nyugateurópai befolyás produktuma, iskolában tanult stea-ének. Számbelileg hatalmas többséget képvisel a nyolctagúak csoportja, (csaknem 100 variáns-csoport). Ezeken belül először a dallamsorok száma (1—4-ig), majd a ritmus differenciáltabb beosztása szerint történik a csoportosítás. A további beosztást a jól bevált Krohn—Bartók-szisztéma szerint a cezurák hangmagassága szabályozza. Mindez persze csak a variáns-csoport vezető (feltehetőleg legeredetibb) dallamára vonatkozik: a többi variáns a katalógustól függetlenül a megfelelő csoportban nyer elhelyezést.

A ritmusnál sokkal nagyobb változatosságot hoz a hangnem-beosztás. Bartók táblázatosan nem kevesebb, mint 35 hangnemet állapít meg a kolinda-dallamok számára. A szorosabb értelemben vett hangnemen kívül azonban ez a 35 csoport magában foglalja a dallamok immanens harmóniai lehetőségeit is. (Igy pl. a 21. és 31. hangnem egyforma hangfokok mellett csak abban különböznek egymástól, hogy míg az előbbinek fő fokai és így immanens harmóniája is tonikai,¹¹ addig a másodiké szubdominans.¹²) Az immanens harmóniák kérdése rendkívül kényes probléma a zenei folklórekutatásnak. Van-e joga a nyugateurópai kultúrájú kutatónak a saját szubjektív harmóniai érzékét normául felhasználni a népdallal való munkában? Hiszen immanens harmónia a népdal szempontjából tulajdonképpen nincsen is. Ha volna, mint ahogy van a német és

¹¹ g'-re normalizálva g'-h'-d'.

¹² g'-re normalizálva g'-c"-e'.

orosz népdalban, alkalmas körülmények között meg is valósulna, és többszólamú népi éneklés jönne létre. Mindamellett a melódian mai állása mellett nem igen képzelhető el más eszköz olyan kérdések eldöntésére, hogy pl. egy felfelé módosított felső vezetőhangú dallam ténylegesen fríg hangnem-e, félzárlat-e,¹³ vagy pedig ú. n. tercmelódia (mint a német népdalok igen nagy része), úgy, hogy a befejező félhanglépés nem 2—1, de 3—4, ami alá még elképzelendő a most már egészhangú 2—1 lépés.¹⁴ Mindaddig, míg egy konstruktív és részletekbe menő melódiatan, az ilyen kérdésekben adequat megoldáshoz nem jut, kénytelenek vagyunk az immanens harmóniák kissé labilis tételéhez visszanyulni.¹⁵

Nyujt azonban ez a hangnem-táblázat további érdekességeket is. A 34. sz. hangnemben felbukkan az örök közép- és keleteurópai probléma, a *pentatonika*,¹⁶ amely azonban itten meglehetősen ritka. (Mindössze 16 dallam és kettő a mármarosai gyűjtésben.) Valószínűleg vagy az egyéb román dalkategóriákból ide átjutott másodlagos fejlemény vagy a diatonikus moll hangsornak egy akcidensten hiányos alkalmazása. Sajátosan a kolindákra tartozó és rendkívül jelentős probléma azonban a dur (ritkábban: moll) *pentachordia*, a skála első öt fokára kiterjedő primitív amplitudo, amely többféle csoportosításban (a táblázat 19—29. hangnemei) az egész anyagnak csaknem 40 százalékát teszi ki. (Sokhelyütt hexachorddá bővülve, de igen sokszor a pentachordnál is primitívebb trichordiális, tetrachordiális hangterjedelmet mutatva.) Persze, dur és moll jelenléte a népzeneben mindenütt nyugati humanista befolyás jelenlétének gyanúját kelti fel. És ez részben áll itt is: a stea dallamok dur-moll tonalitása feltétlenül új, városi produktum. De eredetinek látszik a különben szabályos kolinda-formát mutató dallamoknak a hexachordián sehol túl nem lépő dur-tonalitása, különösen ha arra gondolunk, hogy ez a primitív melódika éppen a koledáló indogermán és finn-ugor népeknél mennyire elterjedt. Gondoljunk csak magyar regősénekeink dur-hangnemére.¹⁸ Ide tartoznak egész Európa gyermekdalai, a karácsonyi dalok legnagyobb része,¹⁹ a finn kantele

¹³ c-moll IV—V-fokú akkordváltás (domináns-zárlat).

¹⁴ g'-re normalizálva fríg hangnem esetén asz'-g' tényleges befejezés, tere-melódia esetén az asz'-g' alatt ott érzük az f'-esz' befejezést.

¹⁵ Annál is inkább, mert mint *Bartók* közli, a fonogramokon tapasztalható, hogy a népben él egy melódiába visszaszorított relativ harmoniai érzék, amely oly módon nyilvánul, hogy pl. fríg dallam után a következő moll dallamot következetesen egy hanggal lejjebb kezdi.

¹⁶ g'—b'—c"—d"—f'—

¹⁷ g'—a'—h'(b')—c"—d'—

¹⁸ Előttem egyetlen moll-példa ismert (M. N. Gy. IV, 359, o. 19. sz. Ez sem tipikus regősdallam, hanem vlsz. kolomejka-táncdal.)

¹⁹ E kettőnek közeli rokonságára vonatkozólag v. ö. *Erk-Böhme*: Deutscher Liederhort és *Böhme*: Altdeutsches Liederbuch beosztását.

hangszer hangolása „egyes mordvin koleda melódiák”.²⁰ Moll változatban: a finn Kalevala dallamcsoport. Amint látjuk, egy egész Európán végighúzódnó, nyugaton domináló, keleten sporadikusan fel-felbukkanó énekkultura ez, amely egy őseurópai indogermán-finn-ugor közösségre utal. Megnevezíti azonban a román kolinda-anyagnak ehhez való egyszerű hozzávetését a román dallamok összehasonlíthatatlanul nemesebb, változatosabb ritmikája. A magyar regős énekek, európai gyermekdalok merev, páros ritmusa mellett csak annál jobban feltűnik a román anyag tüneményes hajlékonysága, eleganciája, sokszínűsége. Valami sajátos latin nyíltság és fordulatosság, klasszikus arányérzék utal ezekben a dallamokban egy a keleteurópaival legalább is egyenlő jelentőségű és önállóságú *déleurópai népdalkulturára*, melyre vonatkozó pozitívumokat egy mindenre kiterjedő balkáni, délolaszországi, mediterrán-szigetvilági és a mindent betemető arab befolyás alól az eredeti ibér stílust előadni törekvő spanyolországi kutatás hivatott produkálni.

Formailag legjellemzőbb sajátossága a kolinda-dallamnak a háromrészesség. Legtipikusabb kolinda-forma talán a 3x8 szótagos ABA típus, ahol B a refrént képviseli. Igen gyakori az ABC is, a legváltozatosabb módon elhelyezett refrénnel. A kétsoros formák közül AA, vagy AB is előfordul, a nyolctagú sorok végéhez hozzácsapott rövid refrénnel: ez a típus a bolgár kolindák közt is igen elterjedt.²¹

Rendkívül figyelemre méltó sajátossága még a kolinda-dallamoknak az u. n. *bolgár-ritmus*, amelyet azért hívnak így, mivel a bolgár népzeneben figyelték meg először, ahol mindenféle kategóriában rendkívül gyakori. Ennek a lényege az, hogy igen apró egységekből aszimmetrikus képletek képződnek (mint pl. 7/16, 10/16, 15/16). Kolinda-dallamaink között különösen a második képlet gyakori. Olyan szubtilis ritmikai finomságokról van itt szó, amelyek fölött évtizedeken át keresztülsiklottak a lejegyzők: Bartók Béla hallása kellett ahhoz, hogy a 400 m. m. jelzésű 1/16-os hiányok, hozzátoldások finom következetességét észrevegye és a román népzenei anyagot még egy szállal szorosabban fűzze Déleurópához.

Ami a kolinda-stílus dialektusait illeti: a régi Magyarország területén három stil-tájszólás élt. Az északi, hasonlóan az északi dallamok többi kategóriáihoz, nem egységes, hanem rutének, ukránok, magyarok, északi és déli törökök tarka stílus-egyvelegét éreztető. (Vlász. Mármáson keresztül kerültek be és terjedtek el mindenfelé az olyan feltűnően „orosz” dallamok, mint 74/a, b és főleg 128/a.) Legkristályosabb, legönállóbb kolinda-stílus a hunyad-alsófehéri. Sajátosságai az általánosakon (tempo giusto ritmus, háromrészesség, főcezura a második sor végén) kívül:

²⁰ Szabolcsi Bence: Népvándorláskori elemek a magyar népzeneben.

²¹ V. ö. a Sztoin-féle gyűjtés anyagával.

1. izoritmika ($8+8+8$),
2. ABA forma, szimmetrikus tagolású nyolcas sorok, a legegyszerűbb $4/4$ képletektől a legkomplikáltabb $10/16$ -ig,
3. főcezura többnyire az alaphanggal egy magasságon,
4. dur-moll pentachordia.

A harmadik stílus, a biharmegyei, tulajdonképpen ugyanezeket a jellegzetes sajátságokat mutatja. Itt azonban uralma alá szorította a kolindát a biharmegyei alkalomhoz nem kötött dal. a *doina* félelmetes stílusának bővített-quartos kísértetjárása. Vagyis a többi oláh dallamkategóriákban meghúzható észak-dél határvonal itt is érvényes, és itt is áll, ami a többi dallamra: észak stílusa idegen elemekkel szaturált, az ősi román stílust dél őrzi. Az ősi román stílus pedig őrzi délt. Déleurópát.

Mindaddig persze, míg Déleurópáról többet nem tudunk, keveset mondhatunk a kolinda-stílus eredetére vonatkozólag is. Észak felől valószínűleg tarka népi színek áramlottak be az eredeti anyagba: az orosz ritmikától kezdve az arab-perzsa bővített szekundig az egész keleteurópai és orientális dallamvilág nyomai fellelhetők mindenütt. Különösen sokat köszönhet a kolinda a gregorianum-nak. A Bartók által kimutatott összefüggéseket (Col. 12 f. Erd. magy.²² 43;²³ Col. 43 Erd. magy. 1, Col. 115. Erd. magy. 35., Col. 26d Erd. magy. 36.) valószínűleg szintén egyházi ének közvetítette, amennyiben éppen erre az anyagra bizonyos graduális pentachordia jellemző. Beható kutatás dolga lesz kideríteni, miből áll a kolindakulturába bejutott gregorián dallamkincs materiális ajándéka. Magának a kulturának kulcsa: Déleurópa.

Tudományos műnek stílusát bírálni talán nem is elegáns dolog. Ezuttal azonban: elkerülhetetlen. Bartók Béla tudományos stílusa engem zongorajátékára emlékeztet. Az exaktságnak ugyanaz a szenvedélye, ugyanaz a fehértűzű, aszkétikus izzás, száraz, fojtott lobogás. Bartók Béla pozitivizmusa nem a szobatudósok adatbogarászó gyönyörűsége, de mégcsak nem is az Arany János—Kodályvágású nagymesternek ízes, magvas valóságérzéke: Bartók nem a hatalmas művész intuitív tudását teszi a hatalmas tudós öntudatával közkinccsé. A szenvedély menekülése ez, a bizonytalanságból a bizonyosság felé. A táblázatok, számadatok, lapalji jegyzetek, filo-

²² Bartók—Kodály: Erdélyi Magyarság. Népdalok. Rózsavölgyi 1921.

²³ Továbbá talán: Col. 12. f ∞ Erd. magy. 135.

lógiai hivatkozások, az egész tudományos apparátusnak minden gyermeki öröme: menekülés, ha már az ihlet elől nem lehet, a fantázia sodró örvényéből az ihletett művészet világából az ihletett tudós világába. Korlát és kapaszkodó a kiismerhetetlen és felmérhetetlen ihlet szakadéka fölött, egy percnyi pihenő, hol mosolyogva megáll és a szédülőt nem üldözi a muzsa: Apollo gyönyörű és szörnyűséges Erinnyse.

Keszi Imre

